

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, професора Білянської Наталії Володимирівни на дисертацію Вороніжського Ярослава Володимировича на тему «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави», подану до захисту в разову спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 Право

Актуальність дослідження. Дисертаційна робота Вороніжського Я.В. присвячена актуальній у правовій науці темі, що викликає необхідність глибокого та об'єктивного пізнання особливостей здійснення цивільного судочинства у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Даний інститут має позитивний досвід застосовування в різних країнах світу, проте в законодавстві України він з'явився не так давно. Його запровадження мало на меті проведення державою антикорупційної політики та пошук дієвих способів боротьби з корупційними правопорушеннями. Ефективність таких заходів в першу чергу буде залежати від належного правового регулювання даного інституту.

Слід відмітити, що ті наукові праці, які є на сьогодні, лише фрагментарно розкривають окремі аспекти інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а комплексні та системні дослідження особливостей здійснення цивільного судочинства у таких справах проведені не були.

З огляду на вищевказані проблеми дослідження особливостей здійснення цивільного судочинства у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є доцільним та актуальним як з теоретичної, так і практичної точок зору.

Відповідність дисертаційної роботи сучасним вимогам науки і практики. Дисертаційну роботу спрямовано на реалізацію основних положень Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки, Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки, Стратегії повернення активів на 2023–2025 роки, Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, проєкту Стратегії сталого розвитку України до 2030 року, Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, проєкту Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, а також передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 рр.

Проблемні питання дисертаційного дослідження пов'язані з кількома важливими пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних наукових досліджень у галузі права й відповідають завданням, визначеним у проєкті Закону України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року» щодо значного зменшення незаконних фінансових потоків й активізації діяльності з виявлення та повернення викрадених активів.

Новизна представлених теоретичних результатів проведених здобувачем досліджень. У дисертації Вороніжського Я.В. на підставі положень, сформульованих доктриною цивільного права і процесу, та узагальнень судової практики на монографічному рівні сформульовано низку вагомих наукових положень, висновків і рекомендацій щодо особливостей здійснення цивільного судочинства у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Серед наведених здобувачем положень, що відповідають критеріям наукової новизни, варто в цілому підтримати такі.

1. Вперше сформульовано легітимну мету інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, яка полягає в забезпеченні правомірного набуття права власності та унеможливлення

одержання незаконних доходів особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та (або) фізичними чи юридичними особами за їх дорученням або з можливістю здійснення особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування дій, тотожних за змістом праву розпорядження, а також звернення стягнення на такі активи, у разі визнання їх необґрунтованими, або на інші активи відповідної вартості.

2. Вперше здійснено диференціацію справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави за ознакою суб'єктного складу на стороні відповідача на справи: 1) у яких відповідачем є одна особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) з множинністю відповідачів: осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, одна з яких може бути номінальним власником; особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та одного номінального власника; одного або кількох осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та одного або кілька номінальних власників. Доведено, що такі справи різняться за предметом доказування.

3. Вперше визначено предмет доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, до основних елементів якого належать обставини, які підтверджують: 1) необґрунтованість активів, а саме різниця між їх вартістю та законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а у разі визнання судом достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів – спростування відповідачем необґрунтованості активів; 2) зв'язок активів, про необґрунтованість яких стверджує прокурор САП (прокурори ГПУ) з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або відсутність зв'язку активів з такою особою в разі спростування його відповідачем.

4. Вперше доведено, що позовне провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави характеризується:

- 1) юрисдикцією суду, до компетенції якого належить розгляд указаної категорії справ (підсудність таких справ ВАКС, за винятком справ, у яких відповідачами є судді та працівники апарату цього суду);
- 2) специфічним суб'єктним складом учасників справи, що опосередковується законодавчою конкретизацією особи, звернення якої з позовною заявою є підставою для відкриття провадження у справі, та відповідача;
- 3) формою вступу (залучення) третіх осіб;
- 4) предметом спору;
- 5) предметом та підставами позову;
- 6) предметом доказування, основними елементами якого є фактичні дані, які підтверджують зв'язок активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та їх необґрунтованість;
- 7) відходженням від загального правила розподілу обов'язків доказування між учасниками справи (застосування презумпції доказування у разі визнання судом достатньої доведеності фактів необґрунтованості активів на підставі поданих позивачем доказів);
- 8) способами забезпечення доказів та конкретизацією суб'єкта звернення із відповідною заявою;
- 9) особливим порядком розгляду заяви про забезпечення позову;
- 10) оцінкою доказів судом за критерієм більшої переконливості сукупності доказів;
- 11) правовими наслідками визнання активів необґрунтованими.

5. Удосконалено судження про те, що застосування стандарту доказування «переваги доказів» та використання динамічного тягара доказування є законним і таким, що забезпечує дотримання прав відповідача.

6. Дістало подальший розвиток твердження, що інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є міжгалузевим інститутом, що охоплює норми цивільного, цивільного процесуального та антикорупційного права.

7. Дістало подальший розвиток твердження обґрунтування того, що інший з подружжя особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, має залучатися до участі в цивільній справі про

визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, якщо необґрунтований актив набуто під час шлюбу.

Окрім розглянутих вище, в дисертаційній роботі Вороніжського Я.В. містяться й інші положення, висновки та рекомендації, що в своїй сукупності забезпечують цілісність та належний рівень наукової новизни проведеного дослідження.

Наукова обґрунтованість положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Сформульовані у дисертації наукові положення та висновки є продуманими й обґрунтованими. Вони стосуються усіх аспектів проблематики дисертації. Такий підхід успішно реалізований завдяки правильно сформульованій меті дослідження, яка полягає у здійсненні комплексного наукового аналізу процесуальних відносин, що виникають під час розгляду справ щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, й норм права, що їх регулюють, а також в узагальненні наукової та судової практики в цій сфері, формулюванні висновків і пропозицій з удосконалення законодавства.

Логічно визначені об'єкт і предмет дослідження, а також комплекс поставлених взаємопов'язаних наукових завдань дозволив створити успішні передумови для якісного виконання дисертаційної роботи.

Вдало обрана методологія дослідження надала можливість одержати науково обґрунтовані результати. Зокрема, здобувач використав таку сукупність методів наукового пізнання: теоретичного аналізу й синтезу; діалектичний метод; історичний метод; системно-структурний метод; порівняльно-правовий та формально-юридичний методи. Комплексне застосування цих методів дало можливість досягти поставленої мети дослідження.

Достатньою є теоретична база дисертації, яка насамперед вміщує основні наукові і нормативно-правові джерела, що стосуються теми дослідження. Це дозволило проаналізувати, критично оцінити та

удосконалити теоретичні положення, розроблені іншими вченими, визначити та врахувати сучасний стан правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Обґрунтованість зроблених у дисертації висновків забезпечується емпіричними даними, що становлять рішення судів у цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави за 2021–2024 роки (11 цивільних справ) в Єдиному державному реєстрі судових рішень України, аналітичних і статистичних матеріалів правоохоронних органів України, рішення судів іноземних держав, а також спостереження з власного досвіду роботи дисертанта.

Все це засвідчує, що викладені у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є обґрунтованими та достовірними. У цілому ступінь наукової новизни дослідження, обґрунтованість наведених у ньому положень, висновків і рекомендацій відповідають вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Наукові результати і положення, що виносяться на захист, одержані завдяки використанню різноманітних методів наукового дослідження, аналізу значної кількості нормативно-правових актів, які регулюють особливості здійснення цивільного судочинства у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а також наукових праць в галузі цивільного права та процесу.

Постановка завдань, визначення об'єкту та предмету наукового пошуку є чіткими і зрозумілими та цілком відповідають вимогам до наукових робіт даного виду. Завдання наукової праці здобувачем загалом виконані, загальна мета досягнута.

Поставлені наукові завдання вирішенні на високому методологічному рівні, а вирішення заявлених завдань забезпечило набуття дисертантом

компетенцій, необхідних для відповідності науковому рівню доктора філософії.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому, оформлення. За структурою дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (549 найменувань) та додатків. Така структура є логічною та доречною. У кожній структурній частині дисертації матеріал викладений достатньо чітко й аргументовано. Текст дисертації виконаний науковим стилем української мови із дотриманням сучасного правопису.

Перший розділ дисертації «Теоретичні, правові й методологічні засади дослідження процесуального інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» присвячено дослідженню стану розвитку законодавства й наукових досліджень процесуального інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, методології дослідження даного процесуального інституту, а також міжнародного досвіду визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

В межах даного розділу обґрунтовано низку важливих положень. Так, зокрема, заслуговує на увагу твердження автора, що інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави ґрунтується на основних процесуальних правилах щодо: єдиного суб'єкта, який має пред'являти позов про застосування такої санкції; належного(-их) відповідача(-ів); залучення третіх осіб: членів сім'ї уповноваженої особи та інших осіб, чийх прав та інтересів може стосуватися рішення у справі; підсудності; забезпечення доказів; забезпечення позову; розподілу обов'язків щодо доказування між учасниками справи; відкриття провадження; підготовчого засідання щодо перенесення тягара доказування від позивача до відповідача, у разі достатньої доведеності прокурором необґрунтованості активу та його зв'язку з уповноваженою особою та законодавчої невизначеності моменту переходу цього тягара; розгляду справ по суті щодо оцінки доказів судом: стандарт доказування «перевага доказів».

Також було виокремлено періоди становлення та розвитку цивільного процесуального інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розгляду за законодавством України.

Другий розділ дисертаційної роботи «Учасники цивільних справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» присвячено дослідженню правового статусу сторін, третіх осіб, їхніх представників, а також інших учасників судового процесу в цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

В межах даного розділу дисертантом було виокремлено сутнісні ознаки позивачів, відповідачів, номінальних власників, визначено особливості статусу третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Третій розділ «Процесуальні особливості розгляду й вирішення цивільних справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» присвячено дослідженню особливостей відкриття провадження, підготовчого провадження та розгляду по суті цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Автором було з'ясовано проблемні питання, що стосуються учасників, збору доказів необґрунтованості активів, відкриття провадження та підготовчого провадження. У стадіях відкриття та підготовчого провадження з'ясовано предмет доказування, а також аспекти застосування стандартів доказування і динамічного тягаря доказування.

Слід погодитися з думкою автора, що процедура визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави за законодавством України передбачає такі стадії: 1) збір доказів необґрунтованості активів; 2) підготовка позову й інших процесуальних документів у разі, якщо зібраних доказів достатньо та прокурор вважає, що він фактично встановив наявність

необхідних обставин предмета доказування; 3) забезпечення («замороження») позову (активів) і забезпечення доказів (застосування цих механізмів можливе як до подання позову, так і після його подання); 4) відкриття провадження у справі судом, що здійснює перевірку на прийнятність позовної заяви, а саме визначення формальної наявності обставин предмета доказування в позові та доказів, наданих позивачем; 5) підготовче провадження: відбувається остаточне наповнення справи доказами, саме на цій стадії має бути задіяно динамічний (перенесення від позивача до відповідача) тягар доказування, для закриття підготовчого засідання та призначення справи до розгляду по суті суд має ретельніше перевірити обставини предмета доказування та докази, що підтверджують ці обставини; 6) розгляд справи по суті починається з дня призначення справи до такого розгляду й завершується ухваленням рішення суду.

Основні результати дослідження повною мірою висвітлено у розгорнутих та аргументованих висновках.

Вищезазначене дає підстави для позитивної оцінки дисертаційної праці Я.В. Вороніжського саме як завершеного, актуального, кваліфікованого наукового дослідження, за результатами якого отримано нові науково обґрунтовані результати.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні результати дослідження повною мірою відображені в 5 одноосібних наукових статтях здобувача, 1 науковій статті у співавторстві, що опубліковані у фахових наукових виданнях України, а також 1 одноосібній науковій статті, опублікованій в іноземному фаховому виданні. Зміст і характер наукових публікацій відповідають вимогам МОН України.

Тези доповідей автора на науково-практичних конференціях та круглих столах засвідчує достатній рівень апробації результатів дисертації. Зокрема, дисертантом підготовлено 9 тез доповідей на наукових заходах міжнародного та загальнодержавного рівня.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. За результатами вивчення дисертації та опублікованих праць не виявлено ознак порушення вимог академічної доброчесності. У тексті дисертації автором викладено зміст власних досліджень. У випадках використання в тексті роботи наукових результатів, ідей, думок і матеріалів інших авторів, здійснено належним чином оформлені посилання на їх публікації.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані:

– у *науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного процесуального права (акт Національної академії внутрішніх справ від 5 квітня 2024 року);

– *законотворчій діяльності* – у процесі підготовки й удосконалення антикорупційного, цивільного та цивільного процесуального законодавства України, яким регламентовано підстави і процесуальний порядок визнання необґрунтованими активів;

– *правозастосовній діяльності* – під час збору доказів необґрунтованості активів і вирішенні цивільних справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (акт Вищого антикорупційного суду від 22 лютого 2024 року);

– *освітньому процесі* – під час підготовки та викладання навчальних дисциплін «Цивільне право» та «Цивільний процес» і відповідних спецкурсів, а також у процесі підготовки підручників, навчальних посібників і навчально-методичних матеріалів (акт Національної академії внутрішніх справ від 05 квітня 2024 року).

Вищевикладене є підставою для загальної позитивної оцінки дисертації Вороніжського Ярослава Володимировича «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» як самостійного наукового дослідження з актуальної і важливої для науки цивільного процесуального права проблеми.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту.

Разом з тим, позитивно оцінюючи зміст дисертації Я.В. Вороніжського «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» та відзначивши її відповідність вимогам до робіт, що подаються на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії щодо необхідного теоретичного рівня, ступеня обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, їх достовірності та наукової новизни, практичної значущості, вважаємо за доцільне наголосити на окремих положеннях, що носять дискусійний характер.

1. Здобувач вживає терміни «визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» та «цивільна конфіскація» як тотожні поняття, не обґрунтовуючи таку власну позицію.

На нашу думку, визнання необґрунтованими активів певною мірою схоже за змістом з конфіскацією, оскільки стягнення здійснюються на користь держави в примусовому порядку. Разом з тим, є і низка відмінних рис (зокрема, такі поняття розмежовуються Цивільним кодексом України, відмінним є об'єкт, на яке звертається стягнення в разі конфіскації та визнання необґрунтованими активів, також відмінними є норми законодавства, що підлягають застосуванню в разі конфіскації майна та визнання необґрунтованими активів). Відповідно, визнання необґрунтованими активів є окремою правовою конструкцією, хоча і дещо схожою за змістом з конфіскацією.

Таким чином, використання термінів «визнання необґрунтованими активів» та «цивільна конфіскація» як тотожних, на нашу думку, є юридично невірним.

2. На с. 44 дисертаційної роботи зазначається, що «Конфіскація (лат. *confiscatio*) означає «відібрання в казну» [82]. Конфіскацію, як і механізм визнання необґрунтованими доходів та їх стягнення в дохід держави, можна віднести до санкцій у цивільному праві». Подібний підхід потребує додаткового обґрунтування, оскільки ні конфіскація, ні визнання необґрунтованими доходів та їх стягнення в дохід держави не являються

санкціями у цивільному праві, а є лише підставами припинення права власності.

Висловлені зауваження здебільшого мають дискусійний характер і суттєво не впливають на загальну високу оцінку дисертаційної роботи.

Таким чином, вищевикладене є підставою для загальної позитивної оцінки дисертації Вороніжського Ярослава Володимировича як кваліфікованої наукової праці на правах рукопису, що містить наукові положення, нові науково обґрунтовані теоретичні результати проведених дисертантом досліджень, які мають істотне значення для галузі знань 08 «Право», зі спеціальності 081 «Право», а також свідчить про особистий внесок здобувача в науку та характеризуються єдністю змісту.

Загальний висновок.

Дисертаційне дослідження Вороніжського Ярослава Володимировича на тему «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», є самостійною кваліфікаційною науковою працею, яка виконана ним особисто, містить нові науково-обґрунтовані теоретичні результати проведених досліджень, що мають важливе значення для розвитку науки цивільного процесуального права.

Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341, від 19 травня 2023 року № 502, від 03 травня 2024 року № 507), а також Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України від 31 травня 2019 року № 759), а її

автор – Вороніжський Ярослав Володимирович, на основі публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право», за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

професор кафедри
цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, професор

Наталія БІЛЯНСЬКА

